

Министерство культуры Украины
Национальный заповедник «Херсонес Таврический»

**II Международный
Нумизматический Симпозиум**

**«ПриРОНТийский меняла:
деньги местного рынка»**

Севастополь, Национальный заповедник «Херсонес Таврический»
14-19 сентября 2012 г.

ТЕЗИСЫ ДОКЛАДОВ И СООБЩЕНИЙ

Севастополь
2012

«ПриРОНТийский меняла: деньги местного рынка» // Тезисы докладов и сообщений II Международного Нумизматического Симпозиума (Севастополь 14.09. – 19.09. 2012)

*Издаются по решению Ученого Совета
Национального заповедника «Херсонес Таврический»*

Редколлегия:

АЛЕКСЕЕНКО НИКОЛАЙ АЛЕКСАНДРОВИЧ, dr. Etudes médiévales (Paris IV-Sorbonne), заведующий филиалом Национального заповедника «Херсонес Таврический» (Севастополь) - **КООРДИНАТОР**

ТУРОВСКИЙ ЕВГЕНИЙ ЯКОВЛЕВИЧ, кандидат исторических наук, заведующий отделом Национального заповедника «Херсонес Таврический» (Севастополь)

ДЕМЬЯНЧУК СЕРГЕЙ ГЕОРГИЕВИЧ, заведующий филиалом Национального заповедника «Херсонес Таврический» (Севастополь) - **СЕКРЕТАРЬ**

© Коллектив авторов (2012)

© Национальный заповедник «Херсонес Таврический»

О. А. АЛФЬОРОВ

Інститут Історії України НАН України;

Інститут Спеціальних історичних дисциплін Музею Шереметьєвих
(Київ, Україна)

НОВІ СФРАГІСТИЧНІ ДАНІ ПРО ТМУТАРАКАНСЬКОГО ПОСАДНИКА РАТИБОРА

(за матеріалами колекції О. Шереметьєва)

Постать боярина Ратибора-Климентя давно опинилась в орбіті інтересів вітчизняних та зарубіжних дослідників. Ця історична персона зафіксована в двох монументальних джерелах з історії Русі — «Повісті временних літ» та «Києво-Печерському патерику». Ступінь впливу Ратибора на історичні події кінця XI — початку XII ст. приголомшує. Здається, саме військовою кар'єрою цього боярина, що обіймав уряд тисяцького, пояснюють його активне залучення Всеволодом Ярославичем, а пізніше Володимиром Всеволодовичем до державних справ. Проте, до цього часу відкритим лишається питання його посади в Тмутаракані у 1079–1081 рр. Достовірно невідомий точний час утворення Тмутаракані, як князівства у складі Русі, в площині загадки лишаються і її кордони. Попри все, присутність на княжому столі боярина, навіть у ролі посадника видається фактом більш ніж інтригуючим, перетворюючись на історичний прецедент.

Понад ста років тому до наукового обігу було введено молівдовули Ратибора, які ще більше посилили інтерес до постаті загадкового посадника. В останній час кількість матеріальних пам'яток пов'язаних із тмутараканським керманічем урізноманітнілась. Справжньою сенсацією вітчизняної нумізматики стали знахідки монет Ратибора, що типологічно наслідують його печатку. Я мав можливість оглянути один з таких екземплярів, що розширює число та географію їх знахідок. (мал. 1)

Аверс. Погрудне зображення св. Климентя Папи Римського. Обабіч стовпчастий напис: зліва — НІ|Λ; справа — М|СН

Реверс. Напис у три рядки: ОТЬ|РАТН|БОРА.

Місце знахідки: околиці м. Ялти, АР Крим, Україна.

Діаметр: 24x25 мм. Монета складена з двох пластин, що зкріпились під чакарбування.

Емісія власних грошей Ратибором є явищем, яке так і не знайшло свого пояснення. Якщо тмутараканський ринок дійсно потребував монети, то її карбування за посадника мало би бути в політичному контексті обережнішим, адже платіжний засіб — це не тільки еквівалент цінних металів, а й досить самостійний крок.

В приватній колекції Олексія Шереметьєва зберігаються два молівдовули пов'язаних із Ратибором-Климентом, введення до наукового обігу яких у сукупності дають можливість до нових інтерпретацій досліджуваної постаті. Подаємо їх описи:

1. Кругла свинцева печатка (Мал. 2).

Канал для шнура розташовано вертикально.

Р.— 23x21,5/21 мм. Т.— 3 мм. В.— 20,5 г.

М. з.— с. Острожець, Млинівський р-н, Рівненська обл.

М.зб. Сфрагістична колекція Олексія Шереметьєва, № VP-402.

Л. С. Погрудне зображення св. Климента Папи Римського; німб з перлин. Обабіч стовпчастий напис: зліва — O|KΛ|H; справа — M||C — 'O ἁγ(ίος) Κλήμης — *святий Климент*. Навколо крапковий обідок.

3. С. Погрудне зображення Божої Матері «Оранти» з молодим Христом без медальйону. Німб Богородиці та Спасителя з середніх та дрібних за розміром перлин. Ліворуч від Діви Марії під титлом літери: M̄P — M(ήτηρ) [Θ (εο)ύ] - *Божя Матір*. Навколо крапковий обідок.

2. Кругла свинцева печатка (Мал. 3).

Канал для шнура розташовано вертикально.

Р.— 24x25/17,5 мм. Т.— 5 мм. В.— 22,1 г.

М. з.— Васильківський р-н, Київська обл, Україна

М.зб. Сфрагістична колекція Олексія Шереметьєва, № VP-1220.

Л. С. Сцена Стрітення: ліворуч фігура Богородиці, що передає до рук св. Семена Богоприємця немовля Ісуса Христа. Діва Марія та праведний Семен дивляться на Христа, Спаситель простягає руку в бік св. Семена, його ж голова обернена на глядача. В нижній частині, між фігурами Божої Матері та св. Семена стовпчастий напис: HV|ΠA|.AN|T — H ὑπαπαντ (ή) - *Стрітення*. Навколо крапковий обідок.

3. С. Напис у три рядки, де перші дві літери в лігатурі:

TPA|TНБO|PНЧA — OT PATНБОРНЧA — *Від Ратиборича*.

Перший молівдовул належав Ратибору. Нам відомо про знахідки ще трьох одноматричних екземплярів з України, один з яких, гіршої якості, так само зберігається в колекції Олексія Шереметьєва (№ VP-7). Хрестильне ім'я Климент невідоме серед представників Рюриковичів. Сфрагістичний тип із зображенням Богородиці поширюється на Русі з 60-х рр. XI ст.— часу правління Ізяслава-Димитрія Ярославича-Георгійовича. Він використовувався або представниками княжого дому, або ж церковними ієрархами. Досить заманливою виглядає атрибуція представленої печатки митрополиту Клименту Смолятичу (1147–1155 рр.), проте в цей час склався стійкий тип владичих булл, що виключає цю можливість.

Другий молівдовул, якщо вважати що Ратибор мав лише двох високопоставлених синів, належала Ольбегу Ратиборичу. Іконографічна композиція подає три імені, одне з яких мало відповідати святому патрону власника. Оскільки на честь Ісуса Христа та Божої Матері не називали — власником молівдовула мав бути Семен, тобто Ольбег, адже християнське ім'я другого сина Ратибора Фома. За типологією ця печатка тотожня найранішій батьківській.

Обидві печатки немає аналогів у руській сфрагістиці. Жоден з урядників княжої доби не мав молівдовулів із зображенням Богородиці, що було притаманним виключно для князівської та владичої сфрагістики. Так само статус Ратибора дозволяє користуватись печаткою його синові, що не мало місця ані до цього ані після.

Існування у Ратибора молівдовулів двох типів (один з яких характерний для княжої сім'ї), посадництво і карбування в Тмутаракані монети та використання його сином Ольбегом печатки із зазначенням патроніму, надає постаті цього боярина особливого статусу в руських землях, подібного до князівського. На мою думку пояснення криється у самому імені, яке присутнє в князівському іменослові північних слов'ян. Під час війни за датську корону між Магнусом Добрим та Свенем Естридсенем, у 1042 р., як один з союзників останнього, загинув князь бодричів Ратибор, а за рік вісім його синів. Очевидно, що ця війна не могла пройти не поміченою на Русі, хоча б через те, що Магнус свого часу був всиновлений Ярославом Мудрим. Чи не розпорядилась Клію потрапити одному із онуків князя Ратибора на Русь, враховуючи, що боярин Ратибор мав народитись десь саме в роках загибелі князя бодричів? У цьому контексті слід звернути увагу на ім'я в середньовічному суспільстві, особливо ж у княжих родинах, де воно було не просто назвою, а представляло династію і легімітизувало право на владу. Такі династичні імена зазвичай повторювались у другому поколінні.

Таким чином, якщо вищенаведенні міркування мають рацію, то високий статус Ратибора отримує своє логічне пояснення у його походженні від одного з синів ободритського князя.

Мал. 1. монета Ратибора

Мал. 2. печатка Ратибора (402)

Мал. 3. печатка Ратиборича (1220)